

Тұяқов Н.М.

**Түркі халықтарының
ақпараттық кеңістігін құрудың
тарихи негіздері және
проблемалары**

Мақалада түркі халықтарының ортақ ақпараттық кеңістігін құрудың тарихи тәжірибелері мен саладағы қазіргі кейбір кемшілік тұстары сөз болады. Жаһандану үдерісінің бауырлас халықтардың менталитеті мен мәдениетіне түрліше әсер ету жағдайларына қысқаша шолу жасалып, оның кері тұстарынан қорғанудың тиімді жолдарының бірі ретінде бірыңғай ақпарат алмасудың ортақ тетіктерін жандандыру ұсынылады. Сондай-ақ бірыңғай ақпараттық кеңістікті құрудың кедергілеріне авторлық көзқарас тұрғысынан баға беріледі.

Түйін сөздер: түркі тілдес елдер, бауырлас халықтар, жаһандану баламалары, ақпараттық кеңістік, ақпараттық қауіпсіздік.

Tuyahov N.M.

**Historical foundations and
the problem of creating an
information space of Turkic
people**

This article examines the historical practice and disadvantages of creating an information space of the Turkic peoples. Reviewing the impact of globalization to the culture and mentality of kindred peoples, the author presents development of relations in the information sphere as effective ways to ensure information security. Also from the point of view of the author estimated the difficulties of creating a unified information space.

Key words: Turkic-speaking countries, kindred people, alternative globalization, information space, information security.

Туяхов Н.М.

**Исторические основы
и проблемы создания
информационного
пространства
тюркских народов**

В статье рассматриваются историческая практика и проблемы формирования информационного пространства тюркских народов. Представляя краткий обзор воздействия процесса глобализации на культуру и менталитет родственных народов, автор показывает развитие взаимовыгодных отношений в информационной сфере как на эффективные пути обеспечения информационной безопасности. Также автор дает оценку трудностям создания единого информационного пространства.

Ключевые слова: тюркоязычные страна, родственные народы, альтернативы глобализации, информационное пространство, информационная безопасность.

**ТҮРКІ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ
АҚПАРАТТЫҚ
КЕҢІСТІГІН ҚҰРУДЫҢ
ТАРИХИ НЕГІЗДЕРІ
ЖӘНЕ
ПРОБЛЕМАЛАРЫ**

Ғаламдық интеграциялық кеңістікке ену жағдайында адамдарының саны жағынан біршама шағын (ол қандай терең тарихи тамырға ие болса да) мәдениеттерге бірте-бірте жойылу қаупі төніп отыр. Ал осы жаһандану баламалары, өз кезегінде, сол мәдениет сусындаған тілдің, ақырында ұлттың жойылуына әкеп соқтыратынын тарих көрсетті. «Саяси терминдер сөздігінде» бұл құбылысқа былайша анықтама беріледі: «Жаһандану баламалары – жаһандану процесінің ішкі қайшылықтарын көрсететін әртүрлі нұсқасы. Жаһандану процестеріне нақтылы балама жолдар ұсынбай-ақ, олар жаһанданудың ішкі өзгермелілігін көрсетеді. Ол ең алдымен жаһандық жүзеге асырылатын үлгілерге қатысты либералдық (кейде «неолибералдық») ұғымы қолданылады) немесе әлеуметтік бағытталған, яғни «солшыл» (саяси мағынада) үлгі. Жаһандану баламалары, әсіресе, ақпараттық салада аса шиеленіскен: жаһандану жасаған ақпараттың бүкіл халыққа ашықтығы (осыған орай демократия кеңістігінің кеңеюі), әртүрлі саяси күштер тарапынан ақпаратпен алдап-арбау қаупінің артуы және демократиялық институттардың кірпияздығын, оның ақпарат қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларын ұйымдастыру нәтижесі. Жаһандану барысында жаңа билік ықпалы полюсін және мемлекеттік билік институттарын құрайтын трансұлттық корпорациялар қарама-қарсылығы қоғам өміріндегі өз орнын жаңаша анықтау қажеттігін туғызды. Жаһандану баламалары жаһанды басқарудамемлекет немесе трансұлттық корпорациялар үстемдік етуші күшті таңдайтынын білдіреді» [1]. Одан құтылу мақсатында түрлі халық (мемлекет) түрліше шараларды қарастырады. Солардың ең тиімділерінің бірі, біздің ойымызша, біртұтас ақпараттық кеңістіктің болуы. Түркі халықтарының бай тарихи-мәдени құндылықтарын, тілі мен ділін сақтап қалу үшін ортақ ақпараттық кеңістік құрылуы қажет. Оның себептері ретінде мыналарды айтуға болады:

- тарихи-мәдени құндылықтар тек олар сусындаған тіл барда ғана өмір сүре алады;
- егер түркі халықтары бірыңғай ақпараттық кеңістік құра алса, берік саяси және (немесе) экономикалық одақтар құра алады;
- ақпараттық кеңістіктің құрылуы ақпараттық қауіптен ең сенімді қорғаныс (ақпараттық қорғаныс дегеніміз саяси қорға-

ныстың бір көрінісі екенін соңғы онжылдықтағы – Ирак, Сирия, Ливан, Африканың солтүстігіндегі елдердегі, сондай-ақ Украинадағы оқиғалар бұлтартпай дәлелдеді);

- тәуелсіз мемлекет ретінде дербес саясат жүргізіп отырған алты түркі елдерінің бесеуі – Қазақстан, Өзбекстан, Әзербайжан, Қырғызстан және Түркіменстан түгелдей ортақ тарихты бастан кешірді. Сондықтан олардың қазіргі саяси құрылысы мен бағытында ұқсастықтар өте көп. Бұл, бір жағынан, кез келген мемлекет сол аймақтағы басқа елдерден біржолата бөлініп кете алмайтынын көрсетсе, екінші жағынан, аталған елдерде бірыңғай ақпараттық кеңістіктің заманалық негіздері бар екеніне дәлел. Ал Түркияның Еуроодаққа қарағанда діні мен тіл-мәдениеті неғұрлым өзіне жақын бауырлас елдермен интеграциялануды қалайтыны 2014 жылғы 4-5 маусым күндері Бодрум қаласында өткен Түркі тілдес мемлекеттер ынтымақтастығы кеңесінде анық байқалды.

Әдетте, ғылыми, қоғамдық әдебиеттерде, сондай-ақ публицистикада «түбі бір түркі», «тамырлас», «бауырлас елдер» дегенді жиі ұшыратамыз. Бұған себеп, осы халықтардың тарихындағы сабақтастықтар екені де белгілі. Бұл халықтардың бірыңғай ақпараттық кеңістігін құру проблемасы тек бүгінде ғана өзекті болып отырған жоқ. Оның тарихи тәжірибесі де, тетіктері де бар. Осыдан дәл бір ғасыр бұрын да түркі халықтарының осыған ұқсас ерекше ақпараттық даму тенденциясы байқалған болатын. Зерттеуші Д.А.Аманжолова бұл ретте былай деп атап көрсетеді: «XX ғасырдың алғашқы он жылдығы қазақ және басқа да түркі халықтарының ұлттық санасының қарқынды даму кезеңі болды. Ол қоғамдық-саяси өмірдің жандануында, мәдени үдерістерде, ұлттық тілдердің, баспасөздің пайда болуы мен дамуында, жаңа идеологиялық концепциялар (пантюркизм, панисламизм, пантурианизм) мен реформаторлық қозғалыстардың (жәдидшілік) таралуында бой көрсетті» [2].

Түркі тілдес халықтардың ақпараттық кеңістігін құру түркі журналистерінің бірлігі деген мағынаға өте жақын. Бұл ретте айтулы ұйымдар да құрылды. Халықаралық Түркі Академиясының президенті Дархан Қыдырәлі: «Күн өткен сайын түркі бірлігі үшін ақпараттық интеграцияның да маңызы арта түсті. Бауырлас елдер бұл мәселеге жіті мән бере бастаған секілді, әр жерде ортақ ақпараттық кеңістік құру мәселесі сөз бола бастады. Сондықтан Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың BBC, Al-Arabia, Euronews, МИР сияқты әлемдік және аймақтық

деңгейдегі телеарналардың үлгісінде түркі тілдерінде хабар тарататын телеарна құру идеясы көп ұзамай жүзеге асады деп ойлаймыз... Күллі түркі дүниесін қамтитын мәдени және ақпараттық кеңістік қалыптастыру заман талабы. Өйткені бір-бірінен мәдени байланыстарын үзген түркі халықтары ең алдымен бір-бірін түсінуі керек. Мысалы, Астанадағы қазақ Кавказдың жаңалықтарын Әзірбайжан телеарнасынан, Таяу Шығыстың хабарларын Түркияның телеарналарынан көріп, түсіне алса, керемет емес пе? Оны түсіну үшін субтитрлер мен жүгіртпе аудармаларды қолдану арқылы тарихи-мәдени, ақпараттық-танымдық телебағдарламаларды көрсетуге болады», – дейді [3].

Жалпы, түркі халықтарының ақпараттық саладағы тарихи тәжірибесі дегенде баспасөз бен радионы шеттеп кете алмаймыз. Қазақ басылымының тұңғышы «Түркістан уәлаятының газеті» Ташкентте 1870 жылдың 28 сәуірінен бастап айына 4 рет – 2 рет қазақ, 2 рет өзбек тілінде жарық көріп отырды. Ал оның редакторы башқұрт перзенті Шахмардан Мирасұлы Ибрагимов болды. «Туркестанские ведомости» газетін шығарушылардың бірі, орыс ғалымы Остроумов: «Петр ведомостарының» XVII-XIX ғасырларда орыстар үшін қандай маңызы болса, «Түркістан уәлаятының газеті» де қазақтар мен өзбектер үшін сондай маңызды болды», – дейді [4].

Түркі тілдес мемлекеттер тәуелсіздікке қол жеткізіп, егемен ел атанғаннан бері тәуелсіз басылымдардың да бірте-бірте көбейіп келе жатқандығы белгілі. Солардың жаңа бір легі – еларалық «Қазақстан-Заман» және «Түркістан» газеттері (1994 ж., 28 қаңтар) [4]. Бұған қосымша ретінде Түркиядағы, Өзбекстандағы қазақ тілінде жарық көретін басылымдарды айтуға болады. Ерекше атап көрсететін бір тұсы, Ташкентте 1991 жылдың 10 қаңтарынан бастап өнебойы қазақ тілінде жарық көріп жатқан «Нұрлы жол» (бастапқыда – «Достық туы») газеті Өзбекстан Республикасы Парламенті мен Министрлер Кабинетінің органы болса да, түркі тілдес халықтардың ақпарат алмасуына өз деңгейінде үлес қосып келеді. Сондай-ақ осы елдерде туыс тілдерде хабар тарататын халықаралық теле- және радиобағдарламалар бар. Радиохабар таратудың ортақ тарихи тәжірибесіне мысал ретінде «Азаттық» радиосын келтіруге болады. «Оның апталық хабарларын мазмұн жағынан мынадай қалыптасқан тақырыптарға бөлуге болады: тарих, тіл мен әдебиет, мәдениет, экология және әлеуметтік проблемалар, шаруашылық, Орта Азияның басқа республикаларынан хабарлар,

демократия, жастар мен әйелдерге қатысты мәселелер, мұсылман қауымы және ислам діні» [5].

Ал ендеше, ортақ ақпараттық кеңістік құруда қандай кедергілер бар? Басты кедергі ретінде көптеген мамандар мен журналистер саяси тосқауылдарды атайды. Яғни тоталитарлық жүйеден енді ғана арылған жас елдер дербестігін жоғалтудан қауіптенеді, сондықтан ортақ теле-радио арналар мен басылымдарды, ақпараттық агенттіктерді құру қиынға соғып отыр деген түсінік бар. Бұл заңды да. Қай елдің саяси элитасы болмасын, өз бағытында тарихи фактілерді негізгі ұстаным ретінде басшылыққа алып отырады. Өйткені, қалай дегенмен де, бауырлас халықтардың арасында ақпарат алмасу саяси жағынан бәрібір халықаралық мәселе ретінде қабылданады да, оған әр ел өзінің мемлекеттілігі тұрғысынан баға береді. Бірақ үңіле түссек, саланың өзінде де бірқатар кемшіліктерді байқауға болады.

Солардың бірі – салалық журналистиканың дамуы. Осы бағытта тәжірибе алмасу жолға қойылмаған. Біріншіден, спорттық журналистика Түркия мен Өзбекстанда біршама жоғары деңгейде дамыған. Жеке бақылауымызға сүйене, мынаны айтпақпыз, Өзбекстандық спорт комментаторлары, тіпті ресейлік комментаторлардан кем түспейді, неге енді бауырлас журналистер осы салада тәжірибе алмаспауы керек? Екіншіден, өндіріс саласындағы журналистика. Тұрақты экономикалық даму факторы ретінде елге инвестиция тарту, шағын және орта бизнесті дамыту, фермерлік шаруашылықтарды өркендету барысында дерлік ширек ғасыр ішінде

біршама тәжірибе жинақталды, ал оны жақсы қырынан көрші (туыс) елге жеткізетін БАҚ немесе журналист жоқ. Үшіншіден, сөз бостандығы, демократиялық үдерістерге белсенді түрде үлес қосу жағынан Қазақстан журналистері өзгелерден көш ілгері. Ал басқа туыс елдер осы жағынан қазақ журналистерінен көп нәрсе үйренуіне болады. Төртіншіден, экономиканың қарқынды дамуына байланысты, Өзербайжан мен Қазақстанда қоғаммен байланыстар саласы да зор даму үстінде. Ал Түркіменстан, Қырғызстан, Өзбекстан БАҚ-тары осы жағынан әлі де болса мүмкіндік деңгейінде дамымаған. Бесіншіден, бүгінде жаңадан пайда болып, кең құлаш жая өркендеуі күтіліп отырған дата-журналистика түркі елдеріне кіріп келді деуге әлі ерте. Бұл жанр халықтың жалған ақпараттан қорғануында, яғни ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуінде басты фактор болуы тиіс. Тек қана шынайы мәліметтерге негізделген дата-мақалалар мен дата-ақпараттардан құлағдар отырған бауырлас халықтар бір-бірінің нақты жағдайын біліп отырады. Ал бұл сыртқы арандатушы күштерге ешқандай саяси қарусыз-ақ тойтарыс бере алады.

Қорыта келе, түркі тілдес елдер – Қазақстан, Түркия, Түркіменстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Өзербайжанның бұқаралық ақпарат құралдары жүйесінде бірыңғай ақпараттық кеңістігін құрудың тарихи тәжірибесі, негіздері бар екенін түйіндемекпіз. Ал жоғарыда санап өтілген кемшіліктер уақыт өте келе, біртіндеп азаюда. 2014 жылы жаңадан ашылған «Түркі әлемі» телеарнасы сөзімізге дәлел бола алады.

Әдебиеттер

- 1 Саяси түсіндірме сөздік. Алматы, «Дайк-пресс Таймас», 2008 ж.
- 2 <http://www.balkaria.info/library/a/amandzholova/kope.html>
- 3 «Түркістан» газеті, №37 (1052), 18 қыркүйек, 2014 ж.
- 4 Қырықбай А., Нұсқабайұлы Ж., Оразаев Ф. Қазақ журналистикасының тарихы. Алматы, «Білім», 2010 ж.
- 5 «Қазақ журналистикасы», 3-том. Алматы, «Таймас» баспа үйі, 2008 ж.

References

- 1 Sayasi tusindirme sozdik. Almaty, «Dayk-press Taimas», 2008 zh.
- 2 <http://www.balkaria.info/library/a/amandzholova/kope.html>
- 3 «Turkistan» gazeti, №37 (1052), 18 kyrkuiek, 2014 zh.
- 4 Kyrykbai A., Nuskabaiyly Zh., Orazayev F. Kazak zhurnalistikasyryn tarihy. Almaty, «Bilim», 2010 zh.
- 5 «Kazak zhurnalistikasy», 3-tom. Almaty, «Taimas» baspa uyi, 2008 zh.